

9. Земельна політика правительства перед судом "землевладельцев юго-западного края" // Слово. – 22. 02. 1909. – № 8.
10. Порш М. Автономія України // Слово. – 16. 03. 1908. – № 11.
11. Мик. П. Добрий почин // Рада. – 6. (19.) 01.1911. – № 4.
12. Ільченко А. Українські земства і переселення // Слово. – 17.08.1907. – № 15.
13. А.В. Для кого крестьянський банк скуповує землі у панів-поміщиків? // Слово. – 11.05.1908. – № 19.
14. М.Г. Землеустроїтельні комісії і Крестьянський банк // Слово. – 4. 08. 1907. – № 12-13.
15. Юрченко С. Бесіди про земельну справу // Слово. – 15.06.1908. – № 23.
16. Порш М. На новому шляху // Рада. – 2.12.(15. 12.) 1910. – № 276.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДА ВОВУ). – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 15.
18. Порш М. Автономія України // Слово. – 23.03. 1908. – № 12.
19. Садовский В. Федерализм и централизм в кооперативном движении на Украине // Украинская жизнь. – 1913. – № 4.
20. Садовский В. Наша кооперация // Украинская жизнь. – 1913. – № 2.
21. Рибалка Л. Сучасний кооперативний рух і наша партія // На темі дня. Зб. ст. – Л., 1910.
22. Юркевич Л. Кооперация на Україні // Слово. – 8.03.1909. – № 10.
23. Головченко В. Від "Самостійної України" до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії. – Х., 1996.
24. ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Спр. 5.
25. Доклад УСДРП Росії Міжнародному Соціалістичному Конгресові в Штутгарті. – Л., 1907.
26. ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 53.

В.А. Іващенко

СТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (БЕРЕЗЕНЬ – ЖОВТЕНЬ 1917 р.)

Однією із підвалин стабільного економічного розвитку держави є виважена, продумана податкова політика. Кожна держава, як правило, намагається забезпечити сталі фінансові надходження до державного бюджету, і основним джерелом надходження коштів, безсумнівно, є податки. Поряд із підприємствами та іншими комерційними, фінансовими установами платником податків до державної скарбниці у кожній країні виступає населення, зокрема селянство. В сучасній Україні податкова система потребує реформування, тому вивчення історичного досвіду, на прикладі діяльності Центральної Ради та Генерального Секретаріату, є важливим у цьому процесі. Потрібно відзначити, що оподаткування в історичному контексті завжди викликало інтерес українських та зарубіжних науковців, політиків, публіцистів. Однак їхні студії здебільшого висвітлюють загальний розвиток податкової системи держави, податкову політику в цілому по Україні та її законодавче забезпечення [1; 3 – 10; 16]. Окремого спеціального дослідження, яке б розкривало податкову політику Центральної Ради, Генерального Секретаріату в українському селі, поки

що немає. Цими обставинами і обумовлюється актуальність обраної для статті теми.

Автор статті ставить за мету висвітлити податкову політику Центральної Ради та Генерального Секретаріату в українському селі з березня 1917 р. по жовтень 1918 р. Об'єктом вивчення є внутрішньоекономічна політика Центральної Ради, предметом – заходи в оподаткуванні селянства.

Лютнева революція 1917р. виявилася переломним моментом у долі багатьох народів Російської імперії, у тому числі й українців. Вона активізувала не тільки загальнодемократичний, але і національно-визвольний рух на території колишньої імперії Романових. Вперше за багато років в українського народу з'явилася можливість утворити власну державу. 3 березня 1917 р. у Києві утворилася Українська Центральна Рада, яка з перших днів діяльності стала набувати статусу законодавчого органу. Однак, будучи залежною від Тимчасового уряду, власної податкової політики вона проводити не могла, тому всі податки збиралися за старою системою [1, 134].

Разом із тим, такий стан справ не відповідав новим історичним реаліям, з одного боку, а з іншого – прагненням лідерів українського національно-визвольного руху у формуванні власної державності. Тому вже в квітні 1917 р. Центральною Радою була створена фінансова комісія, яка сформулювала перші пропозиції щодо налагодження національної податкової системи. 23 квітня 1917р. на черговому засіданні Української Центральної Ради їх було затверджено. Відповідно з цим, запроваджувалося національне оподаткування українського народу для покриття витрат, яких вимагали національні потреби, зокрема вводився прогресивно-прибутковий податок. Особи, у тому числі і селяни – платники загальнодержавного прибуткового податку, доходи яких перевищували 800 руб. на рік, мали сплачувати додатково 25% від його суми. Ті, хто отримував менше, мали вносити 50 коп. на рік. Цей податок мав бути сплачений до 1 серпня 1917 року [2, 72-73].

На цьому ініціативи Центральної Ради у плані становлення національної податкової політики і системи не вичерпалися. Першим універсалом вона закликала всіх "організованих громадян міст і сіл, всі установи накласти на людність особливий податок і переслати його в казну до першого липня" [3, 294]. 11 липня на засіданні Центральної Ради було схвалено застосувати в Україні систему добровільного оподаткування. Зокрема, населення підконтрольних Центральній Раді українських земель мало сплачувати на користь національної державної скарбниці податок із землі у розмірі 10 коп. з десятини, а також – частину від загальноросійського прибуткового податку [4, 87].

Через нестабільну політичну та економічну ситуацію податкові надходження до бюджету були мізерними. Ситуація була скрутною, оскільки, з одного боку, частина селян зайняла очікувальну позицію, з іншого – почастишали погроми маєтків та господарств заможних селян, котрі сплачували найбільше податків до бюджету [5, 15].

Попри всі вищезазначені заходи у сфері податків, Генеральний Секретаріат реальної влади не мав, а у своїй діяльності керувався постійними вказівками Тимчасового уряду та Центральної Ради.

Влітку 1917 року Тимчасовий уряд спробував здійснити ряд реформ у податковій сфері. Вони були конче необхідні в умовах величезного дефіциту бюджету, який був спустошений через витрати на постійні бойові дії на фронтах і нестабільною політичною ситуацією. Для більшого наповнення скарбниці було підвищено ставки державного прибуткового податку і введено новий одночасний податок на фізичні та юридичні особи, чий річний дохід перевищував 10 тис. руб.

12 червня 1917 р. Тимчасовий уряд провів реформу прямого оподаткування, підвищивши неоподаткований мінімум з 850 руб. до 1000 руб. на рік, а мінімальну податкову ставку до 12 руб. з тисячі, тобто з 0,7% до 1,2%. Для порівняння: ставка податку на прибуток у 10 тис. руб. зросла з 3% до 7%. [6, 323]. Інший закон, також від 12 червня 1917 р., вводив одноразовий податок для фізичних і юридичних осіб. Таким чином, продовжувалася практика запровадження ще царатом одноразових податків.

У цьому випадку, це був додатковий, тобто повторний прибутковий податок для тих, чий дохід перевищував 10 тис. руб. на рік. Його ставка дорівнювала ставці прибуткового податку. Таким чином, доходи були оподатковані двічі. Для тих, чий дохід перевищували 400 тис. руб. на рік, ставка податку складала 60% – і це без урахування інших державних і місцевих податків і зборів. При доході в 100 тис. руб. і більше ставка прибуткового податку складала 40% і вище. При цьому належить пам'ятати, що цей податок не був єдиним. Селяни вносили, крім вищезгаданих, також державний поземельний податок і земський земельний збір [6, 324-325]. Поземельний податок був впроваджений ще 10 грудня 1874 р і суттєвих змін не зазнав [7, 33].

У Тимчасового уряду і Центральної Ради склались досить неоднозначні відносини. Попри запевнення Центральної Ради щодо прагнення України бути у складі федеративної Росії, Тимчасовий уряд, побоюючись самостійницьких тенденцій у частини українського політикуму, передавати частину податкового механізму Генеральному Секретаріату не поспішав. Делегація від Центральної Ради відверто заявила, "нехай певна частина грошей, які збираються у Центральну Казну з нашого народу, буде віддана нам, представникам цього народу, на національно-культурні потреби його" [8]. В принципі ці вимоги були справедливими. За даними статистики, за останні 15 років (1902 – 1915) 8 губерній виплатили податку на 7507 млн. руб., а з цієї суми в Україні залишилося 54,4% [9, 7].

Окрім вищезазначених податків, на селян накладалася також і розверстка продовольства, яке так було необхідне армії. Вона здійснювалась у рамках хлібної монополії держави, встановленої ще до революції. Її ставки були змінені Тимчасовим урядом і продубльовані Центральною Радою та Генеральним Секретаріатом [10, 57]. Ставки розверстки для селян були завищені, оскільки точної статистики про врожайність у селянських господарствах не було. За отримане продовольство держава розраховувалася з селянами, однак за зниженими цінами. У випадку відмови селянина поставляти зерно розверстка здійснювалась за ціною на 15% нижчою від твердих цін [11]. Ціни на хліб, які встановлювала держава, були досить низькими, тому багато селян, намагаючись

уникнути "хлібної повинності", хотіли приховати, а тоді збути хліб спекулянтам за набагато вищими цінами, уникаючи сплати податків [12].

Намагаючись запобігти такій ситуації, Тимчасовий уряд видав постанову про передачу хліба державі. Сутність цієї постанови полягає у здачі надлишкового хліба у розпорядження влади [13]. Варто відзначити, що крім розверстки продовольства на селян накладались реквізиції сільськогосподарського інвентаря. Продовольчі комітети реквізували інвентар, що не використовувався, ним розпоряджався продовольчий комітет для різного роду потреб [14]. Власне держава, проводячи розверстку селян, намагалася забезпечити потреби армії та міста, які через довготривалі бойові дії були у стані продовольчої кризи [15]. Після збору урожаю 1917 р. ситуація на селі ще більше загострилася, у разі відмови селян здавати хліб його забирали силами фронтових заготівельних команд. У серпні 1917 року розверстка здійснювалась грубо військовим шляхом. Такі дії підривали довіру незаможних селян до Центральної Ради [10, 57-59].

Механізм контролю за збором всіх інших платежів на селі був незмінним. Збором податків за часів діяльності Тимчасового уряду та Центральної Ради займалися "податні інспектори", компетенція яких визначалась ще законом від 28 червня 1899 р. Згідно з ним, податківець був головним по нагляду за сплатою селянами податків. У своїй діяльності він міг навіть не координувати дії з земським начальником. Однак закон від 12 березня 1903 року, хоч і сприяв об'єднанню податкової справи на селі в руках "податних інспекторів", але водночас ускладнив їх роботу, оскільки "податний інспектор" мав безпосередньо вивчити умови життя кожного платника податку [7, 70].

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновків, що на початковому етапі діяльності Українська Центральна Рада реального впливу на податкову політику не мала. Як зазначав Д. Дорошенко: "Треба було багато часу поки державний апарат наладився, і тоді лиш можна надсилати державні накази, і бути впевненим у їх виконанні" [16, 330]. Всі податки збиралися Тимчасовим урядом відповідно до законів, що діяли на території Російської імперії. Платежі йшли до загальноросійської державної скарбниці. В умовах прагнення до автономії Центральна Рада могла розраховувати тільки на щедрість Тимчасового уряду. Поряд з цим, Центральна рада та Генеральний Секретаріат здійснили ряд кроків щодо створення власної державної скарбниці та зробили спробу самі збирати податки на потреби автономії, але українське селянство не надто активно відгукнулося на цей заклик.

1. Ярошенко П.О., Мельник П.В., та ін. *Історія оподаткування: Навчальний посібник*. – Ірпінь.: Національна академія ДПС України, 2004.
2. *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: В 2-х тт.* – Т. 1. – 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996.
3. Верстюк В.Ф. *Українська Центральна Рада: Навчальний посібник*. – К.: Заповіт, 1997.
4. Копиленко О.Л. "Сто днів" Центральної Ради. – К.: Україна, 1992.
5. Чеботарьов Ю. *Селянський рух в Україні в 1917 р.* – К.: Держполітвидав УРСР, 1940.

6. Волобуев П.В. Экономическая политика Временного правительства. – М.: Изд-во АН СССР, 1962.
7. Жвалюк В.Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності: Монографія / За наук. ред. проф. О.Н. Ярмиша. – К.: Аміка, 2001.
8. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – №9. – травень.
9. Скоростанский В. Революция на Украине. – Саратов.: Б/в, 1919.
10. Борисов В.И., Чернобаев А.А. Хлеб, война, революция: Продовольственная политика на Юге России в период Первой мировой войны и революции (1914 -1918). – Луганськ, 1997.
11. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 8 січня.
12. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 29 січня.
13. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 27 березня.
14. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 9 липня.
15. Вісник Одеського земства. – 1917. – II вересня.
16. Дорошенко Д.І. Мої спогади про недавнє минуле (1914 – 1920 рр.). – К.: Темпора, 2007.

А.О. Іщенко

ВПЛИВ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Специфіка економічного розвитку Півдня України в другій половині XIX ст. привертає до себе увагу дослідників різних напрямків. Взаємозв'язок аграрного та промислового сектору, які в свою чергу були прив'язані до ринково-торговельних відносин, сприяв розвитку торгівлі, яка користувалася різними видами транспорту. Традиційні види транспорту – гужовий та річковий досліджені в достатній мірі. Поява нового виду транспорту – залізничного і його вплив на аграрний сектор вивчені значно гірше.

Проблемами впровадження ринково-капіталістичних відносин свого часу займався І.О. Гуржій [1] та М.Є. Слабченко [2]. А. Суліговський досліджував вплив залізничних тарифів на землеробське виробництво [3]. У цьому ж напрямку працював Н.П. Яснопольський, щоправда на відміну від А. Суліговського, він займався впливом рейкових шляхів на зміни в хліборобній торгівлі [4].

Мета й основні завдання статті визначені з урахуванням актуальності та ступеня наукової розробки теми. Метою дослідження є з'ясування впливу залізниць на розвиток сільського господарства на Півдні України. Завданнями статті є спроба з'ясувати вплив залізниць, зокрема залізничних перевезень на трансформацію українського селянства. При цьому автор ґрунтується на сучасних теоретичних і методологічних дослідженнях про роль техніки в історії суспільства.

Об'єкт дослідження – залізничний транспорт, як особливий вид перевезень.

Предмет – особливості організації залізничних перевезень у визначених географічних та хронологічних межах.

З появою поряд із гужовим та річковим новим видом транспорту, а саме залізничного, сталися значні зміни в економіці держави, зокрема в її аграрній сфері.

Сільське господарство Півдня України у другій половині XIX ст. вступило в систему якісних перетворень. Спостерігається поступовий занепад тваринництва (особливо в Одеському та Херсонському повітах) та зменшення його удільної ваги в економіці як наслідок розширення запасок орної землі і збільшення площі під посіви зернових та ділянок плодово-ягідних культур.

Зміни в аграрному секторі співпали і більшою мірою були спричинені появою нового, більш ефективного та зручнішого, залізничного транспорту. Поряд із залізничним продовжували функціонувати і відігравати не менш важливу роль гужовий та річковий види транспорту. Та з розширенням посівних площ (наприклад на Херсонщині за 1871 р. територія запасок збільшилась на 25 %, а через 10 років в 1881 р. – на 37 %) збільшуються масштаби вирощування зернової продукції, яка виступає як необхідний товар для внутрішнього ринку та перетворюється в предмет експорту. Старі види транспорту були неспроможними забезпечити вчасні постачання товарів на внутрішній та зовнішній ринки.

Крім зернових культур Південь України славився вирощуванням плодово-ягідних. Сприятливі природнокліматичні умови сприяли збільшенню садових культур і їх орієнтації на ринок.

Серед губерній, що славились вирощуванням плодово-ягідних і які перетинала Південно-Західна залізниця, можна назвати Бессарабську і Подільську. У цих двох губерніях садівництво і виноградарство знаходились на досить високому рівні [5, 1]. Сади набирали промислового значення і фрукти збували не лише в сусідні губернії, але і далеко за межі регіону, користуючись при цьому залізницею. Такі губернії, як Київська, Волинська, Херсонська та інші, які також перетинала Південно-Західна залізниця, вирощували плодово-ягідні лише для власного споживання. Так само як і зернові, фрукти та вино виступали предметами експорту. Основним торговим пунктом, куди звозились фрукти для подальшого експортування, виступав Одеський порт, до якого вели дороги усіх транспортних систем.

Починаючи з 80-х рр., перевезення Південно-Західною залізницею свіжих фруктів та ягід досягнуло значних масштабів і коливалося від 400 до 500 пудів на рік. Вже на кінець XIX ст. ця цифра досягла одного мільйона. Таке суттєве збільшення перевезеної продукції в першу чергу пов'язане не з підвищенням ефективності розвитку чи покращенням технічного догляду за рослинами, а саме з особливими заходами, які здійснювалися з боку залізниць для підтримки та розширення перевезень сільськогосподарської продукції [6, 156].

Під час перевезення товарів залізничним транспортом особливу роль відіграють тарифи та умови, в яких продукція доставляється.

Урегулювання тарифного питання було досить складною справою, яка залежала від урядової політики і була направлена на протекціоністську політику, що передбачала підняття цін на товари експорту, а, оскільки основним предметом експорту виступало зерно, яке у великих кількостях доставлялось у найближчі порти, то, відповідно, ціни на перевезення зазначеної продукції піднімалися, що було невигідно товаровиробникам, які в обхід рішенням уряду поверталися до старих традиційних видів транспорту.